

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**РАЗГОВОРНАТА РЕЧ И ОБУЧЕНИЕТО
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Димка Димитрова

Велико Търново, 2004, V. Tirnovovo

Съвременното комуникативноориентирано обучение изключва привилегированата позиция само на един модел на общуване. В обучението по български език (ОБЕ) се съвместяват два типа дейности: от една страна, “свободна, непреднамерена речева изява на всеки участник, при която той в максимална степен разкрива чертите на своя идеолект, своето собствено “аз” (К. Димчев 1992:23); от друга страна, работа с лингвистични знания, формиране на умения и преднамерено усвояване на нови модели за речева комуникация. Доколкото целта на съвременното родноезиково обучение е “да се дадат възможности на всички ученици да достигнат такава комуникативна компетентност, която е в съответствие с изискванията на обществото и потребностите на личността” (Учебна програма... 2003), учителят по български език трябва да съдейства и за развитието и усъвършенстването на ученическата разговорна реч.

Какви са възможностите за осъществяване на тази идея?

1. Разговорната реч в ОБЕ

1.1. Знания за разговорната реч.

Според нас информацията, предвидена за изучаване от 5 до 8 клас, когато учениците се запознават с различните стилове на езика, е напълно достатъчна. В по-малките класове силен акцент се поставя върху речевата ситуация и нейното влияние върху езиковото оформяне на текста. Особено подробна и интересна е тази информация в учебника за 5 клас на издателство “Анубис”. Ще цитираме някои от темите на урочни статии: “Пряко общуване. Съобразяване със събеседника” – обръща се внимание на ролята на интонацията и силата на гласа при прякото общуване; “Речев етикет”; “Пряко общуване. Съобразяване с целта и условията на общуване”. Тези урочни статии съдържат полезна информация за екстралингвистичните фактори, влияещи върху рече-производството, някои от задачите към тях дори са обвързани с речевите стратегии. В методика на обучението по български език напоследък усилено се разработват проблемите на социолингвистичната на стратегийната компетентност като съставки на комуникативната компетент-

ност. В урочната статия “Устно и писмено общуване” се посочват особеностите на разговорната реч.

В учебника на “Булвест 2000” в отделни урочни статии се дава и конкретна лингвистична информация – например за езиковите средства в битовите описания (но пък няма текст, който да онагледява казаното). Подобна информация за езикови единици, даващи възможност да се придаде разговорност на речта, има и в учебниците за следващите класове. Тук няма да коментираме нуждата от тази информация и нейния обем, така че тя да е “работеща” в родноезиковото обучение.

Много пълна и интересна е информацията за разговорната реч в учебника за 8 клас на издателство “Просвета”. Отново ще посочим някои от урочните статии: “Общуването и текстът в битовата сфера” – коментират се езикови средства за осъществяване на езикова свързаност в текстове от разговорния стил (авторите са предпочели този термин); “Стилово маркирани езикови средства за изразяване на отношение и оценка в разговорните текстове” – анализират се езикови средства за изразяване на важно и неважно в разговорните текстове, лексикални и граматични средства за изказване на чувства и оценки; “Култура на общуване в битовата сфера” – разглеждат се официално и неофициално общуване в битовата сфера и отношението им към книжовната норма. Говори се за два варианта на разговорния стил – фамилиарен и книжовен, които са съпоставени по техните езикови особености.

Като цяло информацията за разговорната реч в този учебник е пълна, интересна, полезна за учениците; в другите учебници тя е кратка, по-теоретична. В този учебник най-много са и упражненията, в повечето от тях текстовете са близки до реалната речева практика. Липсва им единствено ситуативният контекст, който трудно може да се опише само и единствено с думи.

1.2. Умения.

1.2.1. Умения за анализ на разговорна реч. За тяхното формиране са важни текстовете, върху които учениците работят. Прегледът на учебниците показва две тенденции: 1) Опити да се предлага автентична разговорна реч, например в учебника на издателство “Булвест 2000” за 5 клас има два такива текста, а в учебника за 8 клас – два записа на реч, направени чрез касетофон; 2) Тези автентични текстове са крайно недостатъчни, все още в учебниците преобладават текстове, съдържащи стилизирана разговорна реч от художествени произведения. Това има и положително, и отрицателно значение. Положително, защото дава възможност да се осъществи връзката език – литература, да се усвоят

от учениците умения да анализират речевата характеристика като похват за изграждане на литературните образи. Отрицателното – все пак това не е типична разговорна реч, естетико-художествената функция се отразява и върху използваните езикови средства. Да не говорим, че влияние оказва и индивидуалният стил на отделните автори. Любопитно е, че най-използваният “образец” е речта на Бай Ганьо. Учениците също усещат, че това не е истинската разговорна реч и често задават въпроса: ”Защо да е разговорен текстът, когато е взет от художествено произведение?” “Комуникативноориентираното обучение означава не въобще обучение по комуникация: по пътя на подражанието на образцова реч (било от класиците, било генерирана от учителя), а по собствен път – пътя на ученето чрез опита и в опита, чрез проекти, чрез критическо мислене. Другият важен фактор в това обучение е ученикът като езикова личност. Той да стане инициатор на речевите си изяви, а не учителя.” (Ангелова 2004:32). Цитираното мнение още веднъж подчертава колко важно е изискването за автентичност на текстовете, с които се обучават учениците, за автентичност на обучаващата комуникация.

Обобщавайки, можем да отбележим, че автентичните разговорни текстове са недостатъчни, че понякога се обвързат само с речевата ситуация, а не се анализират конкретните езикови средства, предпочетени от адресанта в тази ситуация. Положителното е, че през последните години в ОБЕ се коментира не само правилност//неправилност на речта, но и уместност//неуместност. Все още обаче е трудно в това да бъдат убедени някои от преподавателите по български език.

1.2.2. Умения за конструиране на разговорна реч. Такива задачи преобладават в учебниците от 5 до 8 клас. Обикновено се разчита, че като носители на езика, практикувайки го още от малки, учениците безпроблемно ще създадат текстове, предназначени за битовото ежедневие общуване. Според нас би трябвало да се предлагат и модели на общуване например в 5 клас, когато се говори за етикетните формули, за битовите описания. Казаното е особено важно, когато става дума за ОБЕ на деца, за които българският език не е първи. На наскоро проведена конференция в нашата катедра “Методика на езиковото и литературното обучение” бе споделян опит за използване на аналогията като метод за работа в такива случаи.

1.2.3. Умения за редактиране на разговорна реч по признака уместност//неуместност. Съзнаваме, че отделянето на тази група умения до голяма степен е условно и изкуствено. Вярно е, че разговорната реч е винаги спонтанна и необработена, тя протича едноточно във вре-

мето, но доколкото езиковото обучение е дейност, насочена към постигане на определени образователни цели и има обучаващ характер, то предполага и формиране у учениците на способността да се вслушват и да коригират своята реч, да контролират собственото си речепроизводство.

В учебниците не са малко задачите за редактиране. Тук ще посочим само един пример от учебника на издателство "Анубис" за 5 клас: "Във филма Бетовен се разказваше за един сан бернар, който отначало беше малко кученце и те го откраднаха от един магазин, за да правят опити, обаче после те избягаха и той отиде в една къща и отиде при най-малкото момиченце и те много се зарадваха, а бащата отначало не го искаше, и после той дойде и се направи, че той го е ухапал, ама той не го беше ухапал, а той само си превърза ръката да ги излъже." Малките ученици често пишат така, както тече мисълта им, както говорят. Те не отчитат факта, че при разговор ситуацията уточнява смисъла на казаното, докато в писмената реч не може да се разчита на този фактор, т.е. всичко трябва да се изкаже само и единствено чрез словото.

Този текст добре илюстрира и други типични слабости, повлияни от разговорната реч, т.е. прекалена употреба на съюзи като средство за връзка между изреченията в текста; повторение на местоименията и употребяването им едва ли не като единствено средство за междумрзцова връзка; вмъкване на ненужна странична информация, която създава "шум" в процеса на общуване (учениците не го осъзнават като дефект, като слабост на текста).

Ако систематизираме казаното до тук, разговорната реч 1) като обект на изучаване е достатъчно добре и пълно представена и в учебните програми, и в учебниците по български език за 5–8 клас; 2) като средство за обучение тя все още не се използва пълноценно, като за това си има субективни и обективни причини.

2. Разговорната реч и ОБЕ

В своята работа учителят трябва да отчита: от една страна, реалните речеви изяви на отделния ученик и на групата ученици с техните постижения и слабости; от друга страна, моделите на речевото общуване и възможностите за тяхното езиково оформяне. Вече бе споменато, че при комуникативноориентираното обучение се изключва привилегированата позиция на един-единствен модел на общуване, т.е. днес учителят е необходимо да отличава не само правилно и неправилно, но и уместно//неуместно в общуването. Разбира се, тук трябва да се уточни,

че за да може учителят да оценява речевите изяви на учениците, той трябва да разполага с надеждни критерии, обосновани лингвистично, психолингвистично и социолингвистично. На второ място, върху процеса на подобряване на комуникативноречевата компетентност не влияе единствено и само ОБЕ, но и непреднамереното усвояване на езика при четене, гледане на телевизия, слушане на радио, участие в различни комуникативноречевы актове, в които се изявява разговорната реч, практикувана от учениците извън училище. Двата типа дейности, за които вече стана дума, дават две възможности: първо, в уроците по български език учителят да се стреми към създаване на ситуации, на условия за общуване, максимално близки до естествените, което е твърде трудно, тъй като педагогическото общуване е сложно социално явление, то се отличава със своя институционален характер и с неравнопоставеност на участниците. Най-често учениците създават текстове, чийто адресат е единствено учителят по български език с една-единствена цел – да получат оценка, която ги удовлетворява или удовлетворява техните родители. Това е причината да се усвояват само определени еднотипни модели на общуване в среда, твърде изкуствена и много отдалечена от реалната речева комуникация. Речта, която създават учениците в такива случаи, е немотивирана, реч заради самата нея; адресатът винаги има едни и същи параметри. Вярно е, че се промъкват все повече задачи от типа: Разкаже на своето по-малко братче...; Опишете на своите съученици... Не сме убедени обаче, че формулировката решава проблема, тъй като особено по-малките ученици (5 и 6 клас) имат твърде беден социален и езиков опит, за да си дадат сметка как този въображаем адресат ще повлияе върху създаването на съответния речев продукт. На второ място, открояването на двата типа дейности дава възможност на учителя да използва дискурсия анализ като средство за осмисляне на “системата от условия, при които се осъществява резултатна размяна на смисли по време на педагогическото общуване” (А. Петров 2000:108), т.е. чрез дискурсия анализ на урока по български език учителят може да изследва ефективността на своята учебна работа. Тук бихме могли да коментираме и въпроса доколко учителите по български език са в състояние и имат необходимите знания и умения да осъществяват рационално комуникативноориентирано езиково обучение, доколко разполагат с нужните дидактически и технически средства за тази цел (но явно темата е твърде широка и не е предмет на тази статия).

Събирането на емпиричен материал (записи на уроци по български език и на "извънурочна" ученическа реч, и неговата обработка, анализ и обобщаване ще позволят да се конкретизира и да стане по-ефективна работата върху разговорната реч в и извън уроците по български език. Това е важно и би улеснило работата по останалите учебни предмети (тук да вметнем, че всички учители би трябвало да имат добра комуникативна култура). Интересно би било едно такова проучване и на уроците по литература, доколкото учебният предмет е български език и литература, а и в тях е по-голяма емоционалността и непредвидеността на общуването; повече са случаите на интерференция между различните стилове на книжовния език.

ОБЕ трябва да създава условия и да гарантира формирането на умения за оптимално практикуване на родния език според възрастта на учениците и техните комуникативни потребности, които пък са функция на изпълняваните социални роли.

БЕЛЕЖКИ

1. **Ангелова, 2004:** Т. Ангелова. Методика на обучението по български език. Съвременни проблеми. София, Сема РИШ, 2004.
2. **Димчев, 1992:** К. Димчев. Цели и съдържание на обучението по методика във ВУЗ. – Български език и литература, 1992, №4.
3. **Петров, 2000:** А. Петров. Дискурсният анализ – средство за определяне резултатността на урока по български език. – Български език и литература, 2000, № 3–4.
4. Учебна програма ... 2003: Учебна програма по български език и литература за прогимназиалния етап от основната образователна степен на СОУ. – Аз Буки, 2003, бр. 24.
5. Учебници по български език. В материала обект на коментар са следните учебници по български език: **Т. Бояджиев, И. Христова, В. Жобов, Г. Колев, М. Янакиева.** Български език за 5 клас. София, Анубис, 1999; **К. Димчев, И. Комарска, Т. Ангелова, А. Петров.** Български език за 5 клас. София, Булвест 2000, 1995; **М. Васева, В. Малджиева, М. Димитрова, В. Михайлова.** Български език за 8 клас. София, Просвета, 1999; **Димчев, К., И. Комарска, А. Петров, Т. Ангелова.** Български език за 8 клас. София, Булвест 2000, 1997.